

мікротопонімію з вторинним конотативним значенням 'куток, з мешканцями якого завжди відбуваються небезпечні пригоди'. На розвиток первинної конотації 'небезпечне місце' вплинув характер містичного однойменного серіалу. Однак, зараз важко визначити справжні мотиви номінації цього кутка села. Сумніви породжує існування у цій частині населеного пункту розважального закладу – кафе-бару «Твін Пікс» (можливо, саме назва закладу була першим носієм цього імені, згодом відбувся процес переосмислення назви, який дозволив по-новому мотивувати її вибір.

Окремого розгляду потребує топонім *Чорнобиль* (*Ч'орнобыль*), який теж узяв участь у вторинній номінації. На розвиток конотацій у ньому вплинула катастрофа 1986 року. Як відомо, закарпатська територія не зазнала сильного ураження та втрат, проте ніхто з людей не залишився байдужим до тих страшних подій. Назва поліського містечка назавжди закарбувалася у пам'яті мовців та ввійшла в мікротопонімію брУ з конотацією 'холодне і вологе місце', пройшовши ряд «проміжних» стадій референтних конотацій: 1) 'темне і страшне місце'; 2) 'занедбане місце'; 3) 'небезпечне місце'.

Аналізований матеріал засвідчив акумулюючу здатність мовних одиниць, які стають відображенням національного світовідчуття окремого етносу, його культури, історії та думки. Таким чином, розгляд конотацій деонімних топонімів можливий лише через призму ментальності. Матеріал, який забезпечує досліднику мікротопонімія, є неоднорідним і потребує багатоаспектного вивчення. Окремого розгляду потребують мікротопоніми *Вірош*, *Варшівка*, *Йези'нет*, *Китай*, *Корзув*, *Куба*, *Лондон*, *Радванка*, *Тузла*, *Шанхай*, аналіз яких дозволить визначити загальну специфіку використання та функціонування конотативних топонімів, спільні мотиваційні групи аналізованих назв та особливості зв'язку та взаємодії мови (внутрішній фактор) та культури (зовнішній фактор). Безперечно, ця особлива група географічних назв є надзвичайно цікавою і потребує подальших студій, які ми плануємо здійснити у наступних наукових пошуках.

Література

1. Бучко Д. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів, 1990.
2. Галас К. Й. Топонимика Закарпатской области (названия населенных пунктов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ужгород, 1960. – 15 с.
3. Герета Н. М. Ойконімія північної Хмельниччини: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Умань, 2004. – 20 с.
4. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. – К.: Наук. думка, 1973. – 238с.
5. Котович В. В. Ойконімія Опілля XII – XX ст.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.
6. Лісняк Н. І. Мікротопонімія Західного Поділля: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ужгород, 2004. – 30 с.
7. Лобода В. Топонімія Дніпро – Бузького межиріччя. – К., 1976.
8. Масенко Л. Т. Гідронімія Східного Поділля. – К.: Наук. думка, 1979.
9. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1998. – 20 с.
10. Мозгова Я. О. Експресивність у структурі конотативного значення // *МОВА І КУЛЬТУРА*. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2007. – Вип. 9. – Т. VI (94). Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. – С. 58-62.
11. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988.
12. Пура Я. О. Походження назв населених пунктів Рівненщини. – Львів, 1990. – 142 с.
13. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини. – 2 – е вид. – Вінніпег, 1962.
14. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии. – М.: Флинта, Наука, 2005. – 181 с.
15. Черепанова Е. Конотативні топоніми // *Ономастика Полісся / Відп. ред. І. М. Железняк*. – К., 1999. – С. 77-91.
16. Щербак А. С. Принципи отражения языковой картины мира в региональном ономастиконе // *МОВА І КУЛЬТУРА*. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2007. – Вип. 9. – Т. VI (94). Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. – С. 221-225.

Підкамінна Л.

ЕПІТЕТИ-ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНИЗМИ ЯК ЗАСІБ МОДЕЛЮВАННЯ ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНОЇ МОВОТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА)

Стилістичні функції церковнослов'янської лексики вивчалися багатьма науковцями, однак у сучасних дослідженнях церковнослов'янізми не розглядаються як відмінний від давньоруського та староукраїнського шар лексики [10, с. 87]. Проте незаперечним є факт, що обізнаність українського суспільства з церковними літургіями, читання Біблії спричинило функціонування в українській мові запозичених зі Святого Письма лексем на означення понять, пов'язаних з морально-етичними, релігійними реаліями, деякі з них функціонують у сучасній українській літературній мові у незмінному вигляді понині (насушній, превелібний тощо).

У зв'язку з цим значний інтерес у науковому плані становить мовотворчість Т. Г. Шевченка, основоположника сучасної української літературної мови, який, збагативши українську літературу новими темами та ідеями, став новатором і в пошуках словесно-виражальних форм та засобів. Семантичні та стилістичні особливості церковнослов'янської лексики у мові Т. Г. Шевченка вивчали Т. Бовсунівська, О. Дзера, Л. Мацько, І. Огієнко, М. Павлюк, В. Русанівський та ін. Однак поза увагою науковців залишилася здатність церковнослов'янізмів функціонувати у Шевченкових поетичних текстах у якості епітетів, у той час, як ці стилістично марковані мовні одиниці спроможні як ідентифікувати характерні особливості поетичної картини світу митця, так і транслювати асоціативно-аксіологічні орієнтири Шевченкової мовної практики.

Поетична картина світу – це своєрідне динамічне утворення, за допомогою якого у художній формі і за допомогою художніх засобів здійснюється обробка інформації про навколишній світ і водночас накопичується ця інформація в узагальненому вигляді. Тобто конкретні мовні засоби стають своєрідною системою «упаковки» нового знання.

Таким чином, поетична картина світу виступає моделлю фрагмента мовної картини світу і, як і будь-яка модель, вона має свою структуру.

А якщо поетична система визнається структурованою, то природно виникає питання будови цієї структури, а також питання її структурних першоелементів.

Одним із таких структурних першоелементів у поетичній реальності закономірно можна вважати епітет, оскільки «із якомога повнішого словника епітетів літературної мови, вимальовується й національна картина світу, особливості її репрезентації» [1, с. 6].

Епітет функціонує у поетичному тексті як дискретна семантична одиниця, що надає естетичні, оцінні характеристики предметам реального або ідеального світу, формуючи у такий спосіб концептуальні площини (локуси) твору.

Отже, моделювання поетичної картини світу – це спосіб інтерпретації дійсності поетом і значною мірою залежить від його емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу, тому саме епітети можуть якнайповніше репрезентувати це ставлення у силу своїх категоріальних ознак.

Оскільки однією з основних характеристик художнього тексту є концептуальність [3, с. 31-32], для вивчення семантико-функціональних особливостей епітетів-церковнослов'янізмів та їх здатності бути засобом моделювання поетичної картини світу митця застосовуватимемо метод концептуального аналізу, запропонований А. Вежицькою. Даний метод полягає в аналізі властивостей лексеми сполучатися з іншими. На думку дослідниці, саме ці властивості ілюструють закріпленість у семантичній структурі лексеми колективного досвіду носіїв мови [6, с. 84].

Вивчаючи джерельну базу церковнослов'янізмів у поезії Т. Г. Шевченка, В. Русанівський звернув увагу на різноманітні шляхи їх проникнення у мову: через церкву, через колядки і щедрівки, через культову книгу, інколи через твори художньо-філософського змісту [10, с. 87]. Автор переконаний, що «використанню Шевченком церковнослов'янізмів передувала тривала фольклорна традиція» [10, с. 89].

Схожу думку висловила Л. Мацько. Зазначаючи, що джерелом християнської віри й науки було Святе Письмо, а найвідомішими були недільні Євангелія, Апостол, Псалтир, науковець наголошує на популярності в народі Псалтиря, його вивчали в школі, іноді цитували у формі приповідок до різних життєвих пригод. Як наслідок – на зразок запозичених у народі створювалися нові духовні псалми [7, с. 109].

Отже, цілком закономірним є звернення Т. Г. Шевченка до цього матеріалу. На думку І. Огієнка, Шевченко добре знав Святе Письмо, особливо Псалтиря, добре знав і церковнослов'янську мову, що й привнесив до своїх віршів, але тільки, як мальовничу окрасу поетичного стилю [8, с. 19].

Протягом усієї творчості поет користувався надбаннями церковнослов'янської мови. Обмежувати періодичними рамками використання епітетів-церковнослов'янізмів Шевченком немає підстав, оскільки і в ранні періоди творчості він ними послуговується, хоча й не так широко, як згодом:

Єсть люде на світі –
Сріблом-злотом сяють,
Здається, панують,
А долі не знають. («Катерина», І 99.310)

...І в неволі
Познає рай, познає волю
І всетворящую любов!
(«Відьма», І 378.23)

Обізнаність Шевченка з культовими книгами і фольклорними надбаннями зумовила появу цілого ряду поетичних творів на релігійну тематику. Переосмислюючи біблійні мотиви, поет творчо використовує відповідну лексику.

Першим переспівом Шевченка біблійних текстів були «Давидові псалми» (1847). А вже після заслання поет кілька разів звертається до цього жанру, з-під його пера з'являються «Подражаніє Іезекіілю», «Царі», «Марія», «Осія. Глава XIV», «Ісаія. Глава 35» тощо.

Таким чином, можемо говорити, що використання церковнослов'янізмів у ролі епітетів найчисленніше в останній період творчості майстра слова, для якого характерна найбільша кількість лірики з релігійною основою. Використовуючи релігійну тематику як засіб політичної інвективи, Шевченко залишає незмінними відомі народові церковнослов'янські кліше. Як правило, потрапляючи у нове контекстуальне оточення, церковнослов'янізми у поета наповнюються новими відтінками значень і функціонують як виразні стилістими:

І нишком проковтнуло море
Моє не **злато-серебро**,
..Тії **незримії** скрижалі,
Незримим писані пером. (ІІ 278)

Прорветься слово, як вода,
І **дебрь-пустиня** неполита,
Зцілющою водою вмиа,
Прокинетесь... (ІІ 284)

Однак, незважаючи на те, що за основу Шевченко брав релігійні кліше, синтагматично зв'язаних епітетних словосполучень у нього небагато: *медоточиві уста* (ІІ 281.5), *первозданий мир* (ІІ 256.507), *миро добровонне* (І 363.205), *хліб насущний* (І 345.22) та деякі інші. Натомість поширені випадки, коли один епітет-церковнослов'янізм вживається поряд з різноманітними поняттями, як конкретними, так і абстрактними (Пор.: *праведний* (Бог, бондар, брат, гріх, люди, мати, місто, земля, сонце, серце та ін.), *благий* (Бог, брат, літа слово). У такий спосіб відбувається розширення семантики епітета, прирощення нових смислів. О. Дзера, досліджуючи Шевченкові переклади псалмів, також зауважує, що біблійні образи у поета набувають нового осмислення, нашаровують актуальні етномовні компоненти, зводяться до статусу ключових слів, що повторюються навіть у тих псалмах, де вони відсутні в оригіналі, і, таким чином проникають в українську полісистему, а через неї в українську мовну картину світу [4, с. 152].

Аналізований матеріал засвідчив системність у використанні поетом певних груп слів. Серед продуктивних:

1. Епітет *благий* (9 слововживань) у значенні «добрий, милосердний» і його варіант жіночого роду *благая* (3 слововживання) та семантично споріднені з ними епітети, виражені спільнокореновими лексемами у формі складних прикметників та дієприкметників: *благоуханный* (ІІ 313.94), *благочестивий* (ІІ 83.97), *благословенний* (ІІ 245.61), *благосклонний* (ІІ 258.14), *благодатний* (І 333.171) та ін.

2. Епітети із префіксом *все-*: *всевидящий* (ІІ 259.73), *всеподданийший* (ІІ 357.59), *всепречистая* (ІІ 508.В), *всетворящий* (І 378.23), *всецедрий* (ІІ 349.9), *всєблагий* (ІІ 338.4).

3. Епітети із префіксом пре-: *преблагий* (II 240.265), *пребезумний* (I 360.85), *преблагосклонний* (II 259.57), *превелебний* (II 145.7), *прелюбодійний* (II 369.20).

4. Епітети із префіксом не-: *незримий* (9 слововживань), *немоцн* (3 слововживання).

5. Епітети-композиції із складовою частиною добро-: *добронний* (I 363.205), *добррозидущий* (II 339.4), *добретворящий* (I 360.91).

Урізноманітнюючи мовний матеріал, Шевченко використовує синонімічні ряди епітетів церковнослов'янського походження. Наприклад, художні означення із значенням «коштовний»: *драгий* (4 слововживання), *злато-серебро* (II 314.122), *в златі* (I 273.330), *срібло-злато* (I 144.690).

Сучасна стилістика трактує церковнослов'янськи як засіб створення урочистості, особливої патетики: «Старослов'янська (церковнослов'янська) і слов'яноноруська мови стали джерелом, з якого українська літературна мова черпала стилістичні засоби урочистості, піднесеності, величності...» [8, с. 114].

Тарас Шевченко послуговується епітетами-церковнослов'янськими як для створення урочисто-піднесеного тону поезії, так і для асоціативно-аксіологічної інтерпретації певних ознак. Наприклад, з негативною конотацією вживаються епітети: *діючі злая* (I 362.182), *окаянний* (II 418.В, I 364.252), *забвен* (I 364.241), *ветхий* (II 315.164) тощо, з позитивною: *благий* (II 254.293), *животворящий* (II 369.8, II 259.67), *праведний* (44 слововживання), *младий* (II 82.43), *добррозидущий* (II 339.4), *преблагий* (II 240.265), *сугубий* (II 349.15) та ін.

І всепречистая подай
Рабам німим святую силу,
Щоб іроди не ворушились. (II 508.В)

Минає рік, коло хатини
В повіточці своїй малій
Той бондар **праведний**, святий
Барило й бочку набиває. (II 321.449)

Крім того, у Шевченковій мовотворчості епітети-церковнослов'янськи ще й засіб створення іронії:

Умре муж **велій** в власяниці. (II 346.1)

А ти, **всевидяще** око!
Чи ти дивилося звисока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невільників святих. (II 259.73)

Ускладнення семантики художніх означень церковнослов'янського походження відбувається двома взаємозалежними, хоча й різновекторними шляхами.

По-перше, Т. Шевченко створює нові поетичні рамки для церковнослов'янських лексем, дещо змінюючи їх дистрибуцію, внаслідок чого з'являються нові конотації, оскільки «абстрактна епітетна ознака при контекстуальному вживанні поряд з означуваною лексемою стає певним досвідом, що позначається на сприйнятті цілого виразу, отримує конкретну денотативну спрямованість стосовно того чи того слова» [9, с. 94].

По-друге, у новостворених поетичних контекстах за рахунок численних алюзій, що апелюють до текстів-першоджерел, також відбувається розширення денотативно-сигніфікативного простору лексеми церковнослов'янського походження, реалізуються потенційні можливості семантичних природжень і, крім того, такі лексеми стають ефективним засобом когезії, адже «будь-які алюзії це не що інше, як форми асоціативної когезії» [3, с. 80].

Характерною рисою Шевченкової поезики є також творення нових слів на основі вже існуючих. Творчо переосмислюючи мовний матеріал культових книг, майстер слова в усій своїй поетичній творчості використовує лексеми, створені за церковнослов'янським зразком з українських або українських і церковнослов'янських морфем: *окрадений*, *обікрадений*, *окровлений*, *златокований*, *златомальований*, *вседневний* і под.

Шевченко вводив окремі церковнослов'янські слова в репрезентовану ним українську літературну мову для позначення абстрактних понять і діячів, причому в деяких випадках українські церковнослов'янськи, будучи спільними за походженням і змістом з російськими, відрізнялися від них формою [10, с. 92]. Такі епітети виражені зазвичай складними прикметниками або дієприкметниками, утвореними за церковнослов'янським зразком: *давнеколонийний*, *велелюдний*, *любомудр*, *огнепалний*, *предвічний*, *предковічний*, *староденний*, *суцїй*, *худосилїй* та ін.

Отже, моделюючи власну поетичну картину світу засобами епітетизації художньої дійсності, Т. Г. Шевченко ефективно втілює у ліричних творах суб'єктивний образ об'єктивної дійсності, у тому числі шляхом використання стилістичного потенціалу епітетів-церковнослов'янських.

На відміну від фольклору, в Шевченковій мовотворчості епітетні конструкції з церковнослов'янськими не функціонують як застигли, наперед задані образи, поет, відштовхуючись від усталених мовних зворотів, творить нові слова і контексти.

Література

1. Братусь М. Ф. Структура, семантика і стилістика епітета в художній прозі І. Багряного. – Автореф. дис...канд. філол. наук. – К., 2002. – 16 с.
2. Ващенко В. С. Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка. – Дніпропетровськ, 1982. – 82 с.
3. Гальперин І. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд. 4-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2006. – 144 с.
4. Дзера О. Т. Шевченко як перекладач псалмів // Матеріали Тридцять четвертої наукової шевченківської конференції. – Кн. 2. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 138-153.
5. Клочек Г. Поезія Т. Шевченка: сучасна інтерпретація. – К.: Освіта, 1998. – 235 с.
6. Кобозева І. М. Лингвистическая семантика: Учебник. Изд. 3-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2007. – 352 с.
7. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
8. Митрополит Іларіон Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови. – Вінніпег, 1961. – 258 с.
9. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша. Монографія. – К.: Вид-во «Сталь», 2006. – 304 с.
10. Русанівський В. М. У слові – вічність. – К.: Наукова думка, 2002. – 240 с.
11. Словник мови Т. Г. Шевченка: В 2-х т. АН УРСР, ін – т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 1964. – Т. 1, 2.
12. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. /Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 1, Г. 2.